

Tomasz Dobrowolski

PROCES WŁĄCZANIA BYŁYCH NAZISTÓW DO BUDOWY DEMOKRACJI LIBERALNEJ W AUSTRII

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie ważnych okoliczności historycznych towarzyszących utworzeniu w powojennej Austrii Związku Niezależnych (*Verband der Unabhängigen*, VdU), dzięki któremu w ramy oficjalnego życia politycznego kraju udało się włączyć tysiące byłych nazistów. Był to ważny krok na drodze transformacji Austrii od narodowosocjalistycznej dyktatury do liberalnej demokracji parlamentarnej.

Zagadnienie to wydaje się warte opisanie również dlatego, że VdU był bezpośrednim poprzednikiem Austriackiej Partii Wolnościowej (*Freiheitliche Partei Österreichs*, FPÖ), skrajnie populistycznej partii prawicowej¹ obecnej na au-

¹ Por. S. Van Gilder Cooke, *Austria – Europe's Right Wing: A Nation-by-Nation Guide to Political Parties and Extremist Groups*, Time, http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2085728_2085727_2085702,00.html [dostęp: 12.11.2014]; M. Dolezal, S. Hutter, B. Wüest, *Exploring the New Cleavage across Arenas and Public Debates: Design and Methods*, [w:] *Political Conflict in Western Europe*, H. Kriesi, E. Grande, M. Dolezal, M. Helbling, D. Höglinger, S. Hutter, B. Wüest, Cambridge–New York–Melbourne–Madrid–Cape Town–Singapore–São Paulo–Delhi–Mexico City 2012, s. 52; P. Hainsworth, *The Extreme Right in Western Europe*, New York–London 2008, s. 38–39; D. Art, *Inside the Radical Right. The Development of Anti-Immigrant Parties in Western Europe*, Cambridge–New York–Melbourne–Madrid–Cape Town–Singapore–São Paulo–Delhi–Tokyo–Mexico City 2011, s. 106–107; R. Wodak, R. De Cillia, M. Reisigl, K. Liebhart, *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh 2009, s. 195.

striackiej scenie politycznej od 1956 r.², o której na świecie zrobiło się głośno w 2000 r., gdy weszła do rządu koalicyjnego utworzonego wspólnie z Austriacką Partią Ludową (*Österreichische Volkspartei, ÖVP*)³. Stało się to możliwe, gdyż w wyborach do Rady Narodowej w październiku 1999 r. FPÖ pod wodzą charzmatycznego lidera Jörga Haidera⁴ zdołała osiągnąć bezprecedensowy sukces, zdobywając 26,9% głosów i stając się przez to – *ex aequo* z ÖVP – drugą siłą w niższej izbie austriackiego parlamentu⁵. Wejście do austriackiego rządu FPÖ, oskarżanej przez jej przeciwników o reprezentowanie skrajnie prawicowych czy wręcz neonazistowskich poglądów, wywołało ostre protesty zarówno w kraju, jak i za granicą. Państwa Unii Europejskiej początkowo wprowadziły sankcje dyplomatyczne wymierzone w rząd austriacki, polegające na ograniczeniu kontaktów z nim do niezbędnego minimum⁶. Jednakże już we wrześniu 2000 r. zostały one zniesione, wobec obaw, iż mogłyby doprowadzić do wzrostu nastrojów antyunijnych w społeczeństwie austriackim⁷.

Szok i niedowierzanie opinii publicznej towarzyszące wejściu FPÖ do rządu austriackiego sprawiły, że temat ten stał się niezwykle nośny medialnie. Dlatego też podłoże i przebieg związanych z nim wydarzeń zostały dogłębnie przedstawione i przeanalizowane przez prasę i naukowców, zarówno krajowych (austriackich), jak i zagranicznych⁸.

Okoliczności, w jakich na austriackiej scenie politycznej 50 lat wcześniej zaistniał VdU, bezpośredni protoplasta FPÖ, są równie fascynującym – aczkolwiek poza Austrią szerzej nieznanym – zagadnieniem⁹. Ich analiza pozwala dojść do nieoczekiwanego odkrycia. Okazuje się bowiem, iż wprawdzie w pierwszych powojennych dekadach członkowie i przywódcy VdU/FPÖ rekrutowali się przede wszystkim ze środowiska byłych zwolenników i członków partii narodowosocjalistycznej, jednakże jej „ojcowie założyciele” prezentowali krytyczny, a niekiedy wręcz wrogi stosunek do reżimu hitlerowskiego, który jednego z nich

² Por. K. Piringer, *Der VdU. Verband d. Unabhängigen 1949–1956*, Wien 1999, s. 142.

³ Por. L. Johnson, *Austria's New ÖVP-FPÖ Government and Jörg Haider*, Central Europe Review, <http://www.ce-review.org/00/7/johnson7.html> [dostęp: 12.11.2014].

⁴ Por. E. Gotsbachner, *Talking about Jörg Haider. Enactment of Volksnähe*, [w:] *Political Leadership, Nations and Charisma*, ed. by V. Ibrahim, M. Wunsch, New York–London 2012, s. 143–158.

⁵ *Nationalratswahl 1999 – Wahltag, Stichtag, Gesamtergebnis*, Bundesministerium für Inneres, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/1999/Ergebnis.aspx [dostęp: 12.11.2014].

⁶ Por. L. Johnson, *op. cit.*

⁷ Por. M. Ledig, *Haider derides EU over sanctions*, The Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/austria/1355405/Haider-derides-EU-over-sanctions.html> [dostęp 12.11.2014].

⁸ Pozwala to stwierdzić analiza katalogów bibliotecznych oraz danych dostępnych w Internecie.

⁹ Pozwala to stwierdzić analiza katalogów bibliotecznych oraz danych dostępnych w Internecie. Autor nie dotarł do żadnej wzmianki na temat VdU w języku polskim.

doprowadził do uwięzienia w obozie koncentracyjnym, a drugiego – na ławę oskarżonych w procesie o działanie przeciwko siłom zbrojnym. Mimo tych doświadczeń dostrzegli oni konieczność powołania – dla dobra nowo utworzonej Republiki Austrii – partii politycznej reprezentującej interesy byłych nazistów¹⁰.

Sytuacja Austrii po zakończeniu II wojny światowej

W następstwie przegranej III Rzeszy w II wojnie światowej Austria – która już w 1943 r. uznana została przez mocarstwa (USA, ZSRR, Wielką Brytanię) za pierwszą ofiarę hitlerowskiej agresji, przy jednoznacznym podkreśleniu jej odpowiedzialności za udział w wojnie po stronie III Rzeszy¹¹ – podzielona została na cztery strefy i na okres 10 lat znalazła się pod okupacją czterech mocarstw (USA, ZSRR, Wielkiej Brytanii, Francji). Celem owej okupacji było odbudowanie wolnej i suwerennej Austrii, co miało stworzyć narodowi austriackiemu szansę osiągnięcia stabilności politycznej i ekonomicznej, będących bazą dla utrwalenia w tym państwie pokoju i demokracji¹².

Mimo iż w przeciwieństwie do Niemiec¹³ rząd austriacki zaczął funkcjonować jeszcze przed oficjalnym zakończeniem II wojny światowej¹⁴, a pierwsze wybory do Rady Narodowej odbyły się 25 listopada 1945 r.¹⁵, wejście w życie decyzji podejmowanych przez te organy wymagało zgody mocarstw okupacyjnych. Z czasem władze austriackie zaczęły zyskiwać coraz większy zakres niezależności.

Jednakże wraz z narastaniem atmosfery zimnej wojny, do momentu rozpoczęcia tzw. odwilży w ZSRR po śmierci Stalina, status Austrii stawał się coraz bardziej kontrowersyjny¹⁶.

¹⁰ Por. F. Weissensteiner, *Herbert Kraus, Gründer des VdU*, Wiener Zeitung, http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/archiv/155031_Herbert-Kraus-Gruender-des-VdU.html [dostęp: 12.11.2014]; R. Stäuber, *Der Verband der Unabhängigen (VdU) und die Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ): eine Untersuchung über die Problematik des Deutschnationalismus als Einigungsfaktor einer politischen Partei in Österreich seit 1945*, St. Gallen 1974, s. 62–80.

¹¹ Por. *Declaration on Austria*, [w:] *United Nations Documents 1941–1945*, London–New York 1947, s. 15.

¹² Por. *ibidem*.

¹³ H.J. Küsters, U. Quadbeck, *Adenauers erstes Kabinett*, Konrad-Adenauer-Stiftung, <http://www.konrad-adenauer.de/stichworte/adenauer-konrad/adenauers-erste-regierung> [dostęp: 1.03.2015]; D. Hoffmann, *Otto Grotewohl (1894–1964). Eine politische Biographie*, München 2009, s. 389.

¹⁴ *Kanzler und Regierungen seit 1945*, Bundeskanzleramt, <https://www.bka.gv.at/site/3355/default.aspx> [dostęp: 13.11.2014].

¹⁵ R. Steininger, *Austria, Germany, and the Cold War: From the Anschluss to the State Treaty 1938–1955*, New York–Oxford 2012, s. 49.

¹⁶ Por. K. Eisterer, *Österreich unter Alliiertter Besatzung 1945–1955*, [w:] *Österreich im 20. Jahrhundert. Ein Studienbuch in zwei Bänden. Vom Zweiten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Band 2*, red. R. Steininger, M. Gehler, Wien–Köln–Weimar 1997, s. 147–216; G. Bischof, *Planung und Politik der Alliierten 1940–1954*, [w:] *Österreich im 20. Jahrhundert...*, s. 107–146.

Okoliczności powstania VdU

Powstanie VdU przypisać należy dwóm brzemieniom w skutki decyzjom alian-tów pozbawiającym w pierwszych latach po wojnie setki tysięcy Austriaków rzeczywistej reprezentacji politycznej. Pierwszą z nich było udzielenie jedynie trzem partiom politycznym, ÖVP, SPÖ¹⁷ i KPÖ¹⁸, pozwolenia na działalność w kraju, a drugą – przeprowadzenie procesu denazyfikacji¹⁹, który na mocy uchwalonych w 1945²⁰ i 1947 r.²¹ ustaw pozbawiał około pół miliona byłych członków partii nazistowskiej praw wyborczych oraz możliwości sprawowania urzędów. Dotykały ich także różnego rodzaju ograniczenia w życiu zawodowym i gospodarczym. Biorąc pod uwagę również członków ich rodzin, stwierdzić należy, iż ok. 20% austriackiego społeczeństwa ponosiło – pośrednio lub bezpośrednio – konsekwencje wynikające z zapisów ustaw denazyfikacyjnych.

Słabością owych regulacji było traktowanie ze zbyt dużą surowością w stosunku do popełnionych czynów szeregowych członków NSDAP, „obciążonych w mniejszym stopniu” (niem. *Minderbelasteten*), którzy do partii tej wstępowali w wielu przypadkach powodowani czystym oportunizmem. Stąd też skutki tak prowadzonego procesu denazyfikacji były – do pewnego stopnia – przeciwne intencjom władz Austrii oraz aliantów. Paradoksalnie bowiem jego konsekwencje znacznie bardziej dawały się we znaki owym „obciążonym w mniejszym stopniu” niż „obciążonym w stopniu większym” (niem. *Belasteten*), którzy na sumieniu mieli dużo poważniejsze przewinienia. Rodziło to niebezpieczną sytuację, w której przedstawiciele pierwszej z tych grup odczuwali narastającą frustrację i nienawiść do nowych porządków, wynikającą z zepchnięcia ich na margines życia politycznego, gospodarczego i społecznego II Republiki²², natomiast faktyczni winowajcy pozostawali wierni wyznawanej ideologii, jako że wymierzone w nich regulacje w niewielkim stopniu ich dotyczyły.

Drugą grupę osób kontestujących w owym czasie polityczną rzeczywistość stanowili żołnierze i jeńcy wojenni powracający do domów z niewoli oraz uchodźcy z terenów wchodzących w skład monarchii Austro-Węgierskiej, które po 1918 r. znalazły się poza granicami Austrii. Ci pierwsi dlatego, że nie tylko odebrano im prawo do dumy z ofiary krwi złożonej za ojczyznę na frontach II wojny światowej,

¹⁷ Socjalistyczna Partia Austrii (*Sozialistische Partei Österreichs*, SPÖ), która w 1991 r. zmieniła nazwę na Socjaldemokratyczna Partia Austrii (*Sozialdemokratische Partei Österreichs*, SPÖ)

¹⁸ Komunistyczna Partia Austrii (*Kommunistische Partei Österreichs*, KPÖ)

¹⁹ Przebieg procesu denazyfikacji w Austrii został w wyczerpujący sposób przedstawiony w: D. Stiefel, *Entnazifizierung in Österreich*, Wien–München–Zürich 1981, s. 9–339.

²⁰ *Verfassungsgesetz vom 8. Mai 1945 über das Verbot der NSDAP (Verbotsgesetz)*, [w:] *Staatsgesetzblatt und Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich. Jahrgang 1945*, Wien 1945, s. 19–24.

²¹ *Bundesverfassungsgesetz vom 6. Februar 1947 über die Behandlung der Nationalsozialisten (Nationalsozialistengesetz)*, [w:] *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich. Jahrgang 1947*, Wien 1947, s. 277–303.

²² II Republika – nazwa używana na określenie odrodzonej w 1945 r. – po okresie przynależności do III Rzeszy – Republiki Austriackiej. Nazwa ta podkreśla ciągłość z I Republiką.

lecz często również znajdowali się na marginesie życia społecznego. Natomiast ci drudzy byli zszokowani tym, że utracili nie tylko prawo do dumy ze swej niemieckości, lecz także możliwość identyfikowania się z narodem niemieckim.

Trzecią grupą stojącą w pierwszych latach II Republiki w opozycji byli ci przedstawiciele liberalnej i narodowo-liberalnej części społeczeństwa, którzy w okresie rządów narodowych socjalistów nie zasilili szeregów partii nazistowskiej, a po zakończeniu wojny nie chcieli wstąpić do ÖVP, gdyż koalicja tworzona przez tę partię na szczeblu centralnym z SPÖ była dla nich zbyt lewicowa.

Jako że przedstawiciele największych austriackich partii politycznych bardzo szybko zorientowali się, jakie nastroje panują wśród członków tych trzech grup, już w marcu 1948 r. koalicja rządowa zdecydowała o dopuszczeniu do udziału w kolejnych wyborach parlamentarnych byłych członków partii nazistowskiej obciążonych w niewielkim stopniu, jednocześnie starając się werбовать ich w swe szeregi.

W tym samym czasie – od około 1947 r. – coraz większa część Austriaków wywodzących się spoza środowisk byłych nazistów zaczęła sprzeciwiać się regulacjom wymierzonym w byłych członków partii narodowosocjalistycznej – jako przynoszącym efekt odwrotny do zamierzonego. Jednocześnie zdawali oni sobie sprawę, iż dla stabilności kraju należałoby doprowadzić do powstania partii politycznej, która będzie jednoznacznie reprezentować interesy opozycji pozaparlamentarnej.

W 1948 r. dwaj dziennikarze z Salzburga, Herbert Kraus²³ (wydawca czasopisma „Berichte und Informationen”) oraz Viktor Reimann (pracujący dla „Sal-

²³ Herbert Kraus urodził się 18 października 1911 r. w Zagrzebiu w rodzinie oficera sztabu generalnego cesarskiej armii, należącego do kręgów skupionych wokół następcy tronu, Franciszka Ferdynanda. Szkołę podstawową ukończył w Hall w Tyrolu, a następnie kontynuował naukę w humanistycznym gimnazjum w Bressanone (niem. Brixen) w Południowym Tyrolu, po czym został wysłany do jezuickiej szkoły z internatem Stella Matutina w Feldkirch w Vorarlbergu, która w znaczącym stopniu ukształtowała jego sposób postrzegania świata. Po zdaniu matury podjął studia na Wyższej Szkole Handlu Światowego w Wiedniu (obecnym Uniwersytecie Ekonomicznym w Wiedniu). Po ich ukończeniu został nauczycielem domowym w Czechosłowacji i Polsce. Następnie w 1936 r. założył mały zakład chemiczny w Wiedniu. Od 1938 r. pracował jako dziennikarz: do 1939 r. dla „Neues Wiener Journal”, a później do 1941 r. jako korespondent „Südost-Echo”. Służbę wojskową odbył w latach 1941–1945: początkowo przy Naczelnym Dowództwie Wehrmachtu, gdzie zajmował się oceną napływających z terenu ZSRR informacji gospodarczych, a następnie w organach kontrolnych wydziału gospodarczego Wehrmachtu (Wirtschaftsinspektion Süd) na Ukrainie. Po tym jak w krytyczny sposób opisał funkcjonowanie niemieckiej administracji na Ukrainie pod kierownictwem Komisarza Rzeszy Ericha Kocha, wytoczono mu proces przed sądem wojennym pod zarzutem działań przeciwko siłom zbrojnym, który jednak zakończył się jego uniewinnieniem. Jeszcze przed końcem procesu Kraus został – na krótko – przeniesiony na Kaukaz, po czym wstąpił w szeregi Abwehry. Koniec wojny zastał go w Mondsee w Górnej Austrii. Następnie osiedlił się w Salzburgu, gdzie w 1946 r. założył tygodnik „Berichte und Informationen”. Na jego łamach prezentował swoje poglądy oraz idee, których był orędownikiem. Za: E. Marx, *Herbert Kraus, [w:] Die Politiker. Karrieren und Wirken bedeutender Repräsentanten der Zweiten Republik*, red. H. Dachs, P. Gerlich, W.C. Müller, Wien 1995, s. 344–352 oraz H. Kraus, *Untragbare Objektivität. Politische Erinnerungen 1917 bis 1987*, Wien–München 1988, s. 11–206.

zburger Nachrichten”), podjęli konkretne kroki zmierzające do założenia takiego właśnie otwartego na różne grupy społeczne, liberalno-wolnościowego, centroprawicowego stronnictwa politycznego.

Kraus w swojej gazecie piętnował ingerencje mocarstw okupacyjnych w życie społeczne i polityczne kraju, krytykował błędy popełniane przez polityków, opowiadał się za powrotem Południowego Tyrolu do Austrii oraz potępiał ustawy denazyfikacyjne jako niezgodne z podstawowymi zasadami demokratycznego państwa prawa. Jednocześnie głosił pilną potrzebę doprowadzenia do pojednania pomiędzy byłymi nazistami i ofiarami nazizmu dla dobra wspólnego, jakim było wzmocnienie pozycji odrodzonej republiki.

Stąd też głównym celem nowo powołanej partii politycznej miało być prowadzenie działań na rzecz osiągnięcia owego pojednania poprzez włączenie przedstawicieli opozycji pozaparlamentarnej – przede wszystkim wspomnianych już wcześniej pozbawionych praw wyborczych byłych członków NSDAP – w ramy oficjalnego życia politycznego kraju. Oprócz tego partia miała się również zająć walką z przerostem biurokracji państwowej, nacjonalizacją przedsiębiorstw, a także wspieraniem przedsiębiorczości opartej na zasadach gospodarki wolnorynkowej. Spełnienie tych postulatów miało umożliwić wprowadzenie w Austrii porządku społecznego opartego na liberalizmie socjalnym – biorącym pod uwagę potrzeby zwykłych obywateli.

Oprócz tego Kraus uważał, że owa czwarta partia byłaby języczkiem u wagi na krajowej scenie politycznej, pozwalając na zachowanie równowagi pomiędzy dwoma „dużymi” stronnictwami politycznymi – ÖVP i SPÖ (już wtedy przewidywał on marginalizację pozycji KPÖ w kraju). W przeciwnym wypadku bowiem kraj musiałby być skazany na system dwupartyjny, do którego, według Krausa, społeczeństwo austriackie w owym czasie nie było jeszcze wystarczająco dojrzałe.

Drugim obok Krausa dziennikarzem dążącym do ponownego włączenia byłych członków NSDAP do głównego nurtu życia politycznego w Austrii był urodzony 25 stycznia 1915 r. w Wiedniu Viktor Reimann. Ideologicznie wywodził się ze środowiska niemiecko-narodowego, co zaprowadziło go, zresztą na krótko, w szeregi NSDAP, w owym czasie nielegalnej na terenie Austrii. Jednakże już w 1939 r. Reimann związał się z katolicką opozycją antynazistowską. Za swą postawę zapłacił czteroipółletnim uwięzieniem w obozie koncentracyjnym.

Pomimo tych doświadczeń po zakończeniu II wojny światowej nie porzucił niemiecko-narodowych poglądów. W tym miejscu warto podkreślić, że jego niemieckocentryczna wizja Europy nie opierała się na przekonaniu o militarnej hegemonii narodu niemieckiego dążącego do podboju Starego Kontynentu, lecz zakorzeniona była w romantycznej wizji średniowiecznego Cesarstwa Niemieckiego. Dominującą pozycję Niemiec wywodził on nie z potęgi militarnej, lecz z siły duchowej jego obywateli. Uważał, iż z racji kulturowych potencjał Niemiec rzutuje bezpośrednio na sytuację całego kontynentu. Był zaciekle przeciwnikiem ustaw denazyfikacyjnych, argumentując, że po śmierci Hitlera nie istnieje żadna

realna groźba odrodzenia się ideologii nazistowskiej, gdyż samym tylko niemieckim obywatelom przysporzyła ona ogromu cierpień. Jednocześnie stał na stanowisku, iż znakomita większość byłych członków NSDAP nie byłaby zainteresowana jakąkolwiek działalnością polityczną, gdyby tylko przywrócono im pełnię praw obywatelskich, umożliwiając całkowitą integrację ze społeczeństwem. W przeciwieństwie do Krausa, Reimann nie interesował się w zbyt wielkim stopniu zagadnieniami społeczno-ekonomicznymi, jednakże analiza jego różnych wypowiedzi pozwala przyjąć, iż był zwolennikiem liberalnej gospodarki rynkowej.

Równolegle do działań podjętych przez Krausa i Reimanna, w latach 1947–1948 inni przedstawiciele byłych członków partii narodowosocjalistycznej próbowali zakładać oficjalne organizacje reprezentujące ich interesy. Do najważniejszych z nich należały m.in. Unia Demokratyczna (*Demokratische Union*) oraz Zrzeszenie Wiernych Konstytucji (*Verfassungstreue Vereinigung*, VV). Wszystkie te inicjatywy zostały jednak zablokowane przez rząd i Aliancką Komisję ds. Austrii jako mające rzekomo neonazistowski charakter.

Szczególnie rozwiązanie VV pod nieuzasadnionym pretekstem, jakoby jeden z członków jego zarządu powiązany był z ruchem neonazistowskim, zostało potępione zarówno przez Krausa, jak i Reimanna jako nieusprawiedliwione, gdyż jego program w żaden sposób nie odwoływał się do doktryny nazistowskiej.

W związku z niemożnością założenia samodzielnej organizacji reprezentanci środowisk byłych działaczy i zwolenników NSDAP zrozumieli, iż jedynie współpraca z Krausem i Reimannem – do której ostatecznie doszło pod koniec 1948 r. – pozwoli im oficjalnie zaistnieć na austriackiej scenie politycznej. Wprawdzie dzieliła ich przeszłość, ale łączyło przekonanie o konieczności dopuszczenia opozycji pozaparlamentarnej do oficjalnego życia politycznego kraju²⁴.

Utworzenie VdU i sformułowanie jego programu politycznego

Wysiłki środowiska opozycji pozaparlamentarnej zmierzające do utworzenia czwartej partii politycznej uwieńczone zostały sukcesem w pierwszych tygodniach 1949 r. 4 lutego na konferencji prasowej zorganizowanej w salzburskiej kawiarni Bazar Kraus ogłosił powstanie VdU, który nie miał być partią w klasycznym tego

²⁴ Por. R. Stäuber, *op. cit.*, s. 62–76; K. Piringer, *op. cit.*, s. 11–25; L. Höbelt, *Von der Vierten Partei zur Dritten Kraft. Die Geschichte des VdU*, Graz–Stuttgart 1999, s. 11–35 oraz 64–69; F. Peter, *Wurzeln und Entwicklungslinien der Freiheitlichen Partei Österreichs*, [w:] *Österreichische Nationalgeschichte nach 1945. Band 1: Die Spiegel der Erinnerung: die Sicht von innen*, red. R. Kriechbaumer, Wien–Köln–Weimar 1998, s. 137–139; *Entnazifizierung*, Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, <http://ausstellung.de.doew.at/m28sm123.html> [dostęp: 30.09.2014]; F. Weissensteiner, *op. cit.*; *Meine Nazis sind keine Nazis*, „Der Spiegel” 1949, nr 38, s. 19–21; M. Riedlsperger, *The Lingering Shadow of Nazism: The Austrian Independent Party Movement since 1945*, New York 1978, s. IX oraz 27–38; D.H. Grillmayer, *National und Liberal. Die Geschichte der Dritten Kraft in Österreich*, Wien 2006, s. 61 oraz 64–67; G. Steininger, *Das Dritte Lager. Aufstieg nach dem Fall?*, Wien 2007, s. 16–24.

słowa znaczeniu, z formalną zhierarchizowaną strukturą, lecz raczej zrzeszeniem różnorodnych grup i pojedynczych osób, oficjalnie zarejestrowanym w Salzburgu w formie stowarzyszenia.

25 lutego 1949 r. ukazał się pierwszy numer oficjalnego organu prasowego Związku, tygodnika „Die Neue Front”, pod redakcją Reimanna, w którym to Kraus przedstawił najważniejsze cele stojące przed partią. Należały do nich m.in.:

- odpolitycznienie życia codziennego w Austrii;
- zakończenie podziału społeczeństwa austriackiego na uprzywilejowanych i pokrzywdzonych;
- przywrócenie spójnego i uporządkowanego prawodawstwa;
- przeprowadzenie reformy konstytucji austriackiej zgodnie z duchem czasu;
- szybkie zaspokojenie najbardziej palących potrzeb społecznych, takich jak m.in. budownictwo mieszkaniowe czy tworzenie nowych miejsc pracy;
- stworzenie szans awansu dla wszystkich grup społecznych w Austrii (także robotników);
- ochrona godności narodu austriackiego²⁵.

26 marca 1949 r. (wobec niewpłynięcia żadnego oficjalnego sprzeciwu w przewidzianym przez prawo okresie od zgłoszenia przez założyciela woli podjęcia działalności) odbył się zjazd założycielski Związku. Na stanowisko przewodniczącego VdU (niem. *Bundesobmann*) wybrany został Kraus, natomiast Reimann, a także Josef Karoly, Karl Hartleb i Karl Winkler objęli funkcję jego zastępców (niem. *Bundesobmann-Stellvertreter*). Trzej ostatni z wymienionych działaczy wywodzili się ze środowiska były członków NSDAP. Mimo iż uzyskali oni przewagę liczebną w zarządzie, początkowo pozycję dominującą w VdU zachował Kraus.

Na główną siedzibę partii wybrano Salzburg²⁶, a nie Wiedeń – jak w przypadku pozostałych partii – gdyż miasto to znalazło się w amerykańskiej strefie okupacyjnej, co pozwalało na dużo swobodniejsze prowadzenie działalności politycznej niż na kontrolowanym przez ZSRR wschodzie kraju. Poza tym już przed 1938 r. Salzburg, obok Grazu, był najważniejszym ośrodkiem ruchu narodowosocjalistycznego w Austrii, a po 1945 r. – centrum opozycji przeciwko koalicji rządowej.

Program polityczny VdU, będący zmodernizowaną wersją tradycyjnego narodowo-liberalnego programu skierowanego do miejskiej klasy średniej, robotników o narodowych, niesocjalistycznych poglądach oraz antyklerykalnego chłopstwa, uchwalony został 22 lipca 1949 r., a następnie opublikowany na łamach „Die Neue Front”²⁷. Ten pięćdziesięciopunktowy dokument prezentował poglądy Związku w kluczowych kwestiach z dziedziny polityki zagranicznej, wewnętrznej, ekonomicznej, społecznej i kulturalnej.

²⁵ Por. H. Kraus, *Die Ziele unseres Verbandes*, „Die Neue Front” 1949, nr 1, s. 3.

²⁶ Na II Walnym Zgromadzeniu VdU w Salzburgu 22 marca 1950 r. siedziba partii przeniesiona została do Wiednia, K. Piringer, *op. cit.*, s. 60.

²⁷ *Das Programm der VDU*, „Die Neue Front” 1949, nr 23, s. 1 oraz 3.

Rozpoczyna się jednoznacznym potępieniem wszelkiej formy dyktatury, przy jednoczesnym opowiedzeniu się za prawdziwą, liberalną demokracją i udzieleniu poparcia aktualnej formie państwa (art. 1 i 3). Z kolei kluczowa dla wielu członków i zwolenników VdU kwestia sytuacji i praw byłych członków ruchu nazistowskiego poruszona została już w art. 2, mówiącym że:

Równouprawnienie wszystkich obywateli musi zostać przywrócone poprzez zniesienie wszelkich przywilejów oraz regulacji dyskryminujących [pewne grupy społeczne]²⁸.

jak również w art. 6, który stwierdza, iż:

Prawa podstawowe trzeba na nowo sformułować i uzupełnić. Szczególny nacisk położyć należy na następujące prawa podstawowe: pełną ochronę jednostki, zasadę, iż prawo karne nie działa wstecz, zakaz wielokrotnego karania za ten sam czyn, zakaz ustanawiania sądów specjalnych oraz zakaz ekstradycji własnych obywateli za granicę²⁹.

Z kolei liberalno-chadeckie oblicze partii przejawia się w art. 9, który głosi:

Wyznajemy wartości moralne prawdziwego chrześcijaństwa. Nadużywanie religii do celów politycznych odrzucamy³⁰.

Natomiast jedyny wyraz niemiecko-narodowych poglądów członków VdU stanowi art. 10, w brzmieniu:

Jakkolwiek wspieramy naszą [austriacką] samodzielną egzystencję państwową, czujemy się członkami narodu niemieckiego³¹.

W dziedzinie polityki zagranicznej centralną ideą Związku było utworzenie Stanów Zjednoczonych Europy na fundamencie równej pozycji wszystkich ich członków. Z kolei w dziedzinie spraw wewnętrznych działacze VdU piętnowali przede wszystkim patologie powstałe na skutek rządów dwupartyjnej koalicji w Wiedniu, takie jak m.in. rozrost aparatu biurokratycznego oraz ingerencję partii we wszystkie możliwe obszary życia.

Co się tyczy kwestii społeczno-ekonomicznych, jak pokazują m.in. art. 21, 23, 24 i 28³², członkowie VdU opowiadali się za społecznym liberalizmem. Dali

²⁸ *Ibidem*, s. 1: „Die Gleichberechtigung aller Staatsbürger muss durch Abschaffung aller Vorrechte und Benachteiligungen wiederhergestellt werden” [wszystkie tłumaczenia: T. Dobrowolski].

²⁹ *Ibidem*: „Die Grundrechte sind neu zu fassen und zu ergänzen. Insbesondere sind folgenden Grundsätze niederzulagen: Voller Schutz der Persönlichkeit, keine rückwirkenden Strafgesetze, keine mehrmalige Bestrafung wegen derselben Tat, keine im nachhinein eingesetzten Ausnahme-gerichte, keine Auslieferung eines Staatsbürgers an das Ausland”.

³⁰ *Ibidem*: „Wir bekennen uns zu sittlichen Grundsätzen wahren Christentums. Der Missbrauch der Religion zu politischen Zwecken lehnen wir ab”.

³¹ *Ibidem*: „Bei voller Wahrung unserer staatlichen Selbstständigkeit bekennen wir uns zum deutschen Volkstum”.

³² *Ibidem*.

temu wyraz poprzez m.in. sprzeciw wobec nadmiernej biurokracji w gospodarce (przy jednoczesnej niezgodzie na „dziki kapitalizm”), postulat bezwzględnej ochrony uczciwie osiągniętej własności prywatnej, sprzeciw wobec nacjonalizacji firm i przedsiębiorstw, które bez szkody dla interesów społeczeństwa mogłyby pozostać w rękach prywatnych, oraz stojąc na stanowisku, iż system podatkowy powinien być sprawiedliwy społecznie, jednakże nie może uderzać w gospodarkę.

Treść tego programu świadczy jednoznacznie o liberalno-socjalnym, reformatorskim charakterze VdU, który w swoje szeregi chciał przyjąć byłych członków partii nazistowskiej. Natomiast sposób jego sformułowania wskazuje, iż decydujący wpływ na brzmienie poszczególnych paragrafów miał Herbert Kraus³³.

Udział VdU w wyborach do Rady Narodowej w 1949 r.

Najważniejszym wyzwaniem, przed jakim VdU stanął latem 1949 r. po sformułowaniu swego programu politycznego, było uzyskanie od Alianckiej Komisji ds. Austrii zgody na udział w wyborach do Rady Narodowej, które miały się odbyć w październiku tego samego roku. Nastąpiło to dopiero 9 września 1949 r. Postawa Alianckiej Komisji spowodowana była obawą, iż dopuszczając VdU do startu w październikowych wyborach, może przyczynić się do powstania wyizolowanej grupy narodowych socjalistów wrogo nastawionych do państwa austriackiego.

W kampanii wyborczej przed wyborami do Rady Narodowej VdU starał się prezentować jako prawdziwy obrońca zasad demokracji, siła równoważąca pomiędzy obiema „dużymi” partiami – ÖVP i SPÖ. W związku z tym, iż stojący na jego czele zarząd nie miał jednorodnego charakteru, również elektorat, którego głos VdU starał się uzyskać, nie był homogeniczny. Jednakże jako że większą część przywódców partii stanowili byli zwolennicy narodowego socjalizmu, to właśnie takie osoby stanowiły najważniejszą grupę wyborców, do której skierowana była agitacja. W związku z tym podczas kampanii wyborczej działacze VdU bardzo często poruszali kwestę regulacji prawnych wymierzonych przeciwko tej grupie społecznej, określając je jednoznacznie jako pogwałcenie zasad, na jakich powinno opierać się funkcjonowanie demokratycznego państwa prawa.

Partia dążyła również do pozyskania głosów innych grup społeczeństwa, rozczarowanych funkcjonowaniem państwa pod rządami „trójpartyjnej dyktatury”. W tym celu starała się przedstawiać jako siła znajdująca się w opozycji do establishmentu politycznego II Republiki, który poprzez korupcję i nieudolne prowadzenie polityki miał doprowadzić Austrię na skraj katastrofy.

Jednocześnie VdU, zmuszony bronić się przed oskarżeniami o neonazistowski charakter, sam oskarżał koalicję rządową o prezentowanie faszystowskiej postawy:

³³ Por. L. Höbelt, *op. cit.*, s. 37–85; R. Stäuber, *op. cit.*, s. 76–80; K. Piringer, *op. cit.*, s. 27 oraz 31–32; F. Peter, *op. cit.*, s. 139; M. Riedlsperger, *op. cit.*, s. 39–47; D.H. Grillmayer, *op. cit.*, s. 67–71; H. Kraus, *Untragbare Objektivität...*, s. 206–211; G. Steininger, *op. cit.*, s. 24–26.

Jedynе zjawisko, które faktycznie określić można mianem faszystowskiego i dyktatorskiego, stanowią praktyki niektórych kręgów dzisiejszych partii politycznych polegające na zamykaniu w więzieniach przeciwników politycznych, również tych o ustalonej demokratycznej wiarygodności, jak również zabranianie z błahych powodów wydawania organów prasowych, a także próba wyniszczenia socjalnego jednej czwartej austriackiego społeczeństwa na mocy niezgodnych z konstytucją przepisów prawa³⁴.

Jednakże poza krytyką i oskarżeniami wysuwanymi wobec rządzącej koalicji, VdU głosiła również pozytywne postulaty, mające stanowić oparcie dla funkcjonowania państwa i społeczeństwa. Ich syntezę zawierało hasło wyborcze związku: „Praworządność, czystość i wyniki ekonomiczne” (*Recht, Sauberkeit und Leistung*). Pod pojęciem „praworządności” działacze Związku rozumieli udzielenie wsparcia pozbawionym wielu praw byłym nazistom; jako „czystość” postrzegali nieskorumpowaną administrację i rząd; a jako „wyniki ekonomiczne” – gospodarkę opartą na fundamencie zyskowności i wydajności.

Mimo iż partia starała się przekonać do swego programu różne środowiska, w powszechnej świadomości zaistniała jako stronnictwo reprezentujące interesy byłych nazistów. Jednakże wyniki wyborów, w których VdU uzyskał 11,7% głosów – co przełożyło się na 16 miejsc w Radzie Narodowej³⁵ – pokazały dobitnie, że ocena ta nie była w pełni uzasadniona. Z jednej strony bowiem jedynie około połowy byłych nazistów zarejestrowanych w Austrii udzieliło swego poparcia Związkowi, a z drugiej – uczyniło to również wielu wyborców w żaden sposób niezwiązanych z tym środowiskiem.

Na podstawie analizy wyników wyborów można dojść do wniosku, że VdU był z pewnością następcą niemiecko-narodowych partii z okresu I Republiki³⁶, jednakże w międzyczasie obóz narodowy zmienił swój charakter w porównaniu do okresu dwudziestolecia międzywojennego. Świadczy o tym z jednej strony fakt, iż znaczna część jego dawnych zwolenników zagłosowała na jedną z „dużych” partii, a z drugiej – iż wielu wyborców Związku stanowiły osoby mające wprawdzie opozycyjny stosunek do rządu w Wiedniu, ale w żadnym wypadku niereprezentujące narodowego czy narodowo-liberalnego światopoglądu.

Stwierdzić należy, że dla ówczesnych komentatorów – niezwiązanych z VdU – owe 16 mandatów w Radzie Narodowej wydawało się nieoczekiwane dobrym rezultatem. Natomiast członkowie partii byli nim rozczarowani – szcze-

³⁴ H. Kraus, *Liquidierung falscher Nachkriegspolitik*, „Alpenruf” 1949, nr 2, s. 1: „Es gibt nur eines, was wirklich als faschistisch und diktatorisch bezeichnet werden kann: Das ist die Praxis gewisser Kreise der heutigen Parteien, politische Gegner, auch wenn ihre demokratische Verlässlichkeit feststeht, einsperren zu lassen, aus unzulänglichen Anlässen Pressorgane zu verbieten und durch ein verfassungswidriges Gesetz ein Viertel der österreichischen Bevölkerung sozial zu vernichten”.

³⁵ *Die Nationalratswahlen vom 9. Oktober 1949*, Bundesministerium für Inneres, Wien 1950, s. 7–92.

³⁶ I Republika – nazwa używana do określenia Republiki Austriackiej istniejącej w latach 1918–1933 na niemieckojęzycznych terenach należących uprzednio do Austro-Węgier. Kres jej istnieniu przyniosło przejście władzy na drodze puczu przez Engelberta Dollfussa.

gólnie uzyskaniem poparcia jedynie połowy byłych nazistów. Pytanie o to, czy wynik wyborczy VdU należy postrzegać jako sukces, czy jako porażkę, pozostaje więc bez jednoznacznej odpowiedzi³⁷.

Udział VdU w austriackim życiu politycznym na przełomie lat 40. i 50. XX w.

Do momentu wejścia do Rady Narodowej cała propaganda i taktyka walki wyborczej VdU sprowadzała się w dużym stopniu do prowadzenia mniej lub bardziej brutalnych ataków na politykę koalicji rządzącej. Oprócz kilku sloganów Związek nie przygotował żadnego konkretnego alternatywnego projektu politycznego. Jednakże od chwili zdobycia miejsc w Radzie Narodowej był on zmuszony zacząć zajmować stanowisko w całej gamie spraw wykraczających poza problematykę związaną z ochroną interesów byłych nazistów i jeńców wojennych powracających z niewoli. Otwarta pozostawała również kwestia charakteru, jaki przyjmie partia, której jedną część działaczy i sympatyków stanowili byli naziści dążący przede wszystkim do wzmocnienia pozycji obozu niemiecko-narodowego, a drugą – osoby o poglądach liberalno-reformatorskich.

Miejsce i rolę Związku jako partii opozycyjnej determinowały dwa fakty. Po pierwsze, partie tworzące koalicję rządową chciały za wszelką cenę uniknąć oskarżeń o współpracę ze stronnictwem o charakterze neonazistowskim, by w ten sposób przed aliantami i światem wzmocnić swój wizerunek bloku antyfaszystowskiego. Po drugie, decydujący był sposób, w jaki VdU prowadził swą kampanię wyborczą. Posłowie VdU, którzy w Radzie Narodowej stworzyli Parlamentarny Klub Niezależnych (*Klub der Unabhängigen*, KdU), bardzo dobrze odnaleźli się w roli surowych recenzentów i arbitrów poczynąń rządu oraz powiązanych z jego członkami grup interesów, m.in. ujawniając wiele przypadków korupcji. Właśnie te działania były jednym z najważniejszych spoiw łączących poszczególne frakcje partii. Drugim z nich były starania o poprawę sytuacji byłych członków i zwolenników NSDAP.

Tej właśnie kwestii poświęcona była większość wniosków i zapytań poselskich członków KdU. Swoją działalność w roli „adwokatów” byłych nazistów stawali się przedstawiać jako leżącą w interesie państwa:

W najwyższym interesie państwa leży przywrócenie tym ludziom – ponad jednej czwartej społeczeństwa! – sympatii do na nowo odbudowanej Austrii w takim stopniu, by wyeliminować jakiegokolwiek [grożące jej] wewnątrzpolityczne niebezpieczeństwo³⁸.

³⁷ Por. R. Stäuber, *op. cit.*, s. 80–86 oraz 88–93; K. Piringer, *op. cit.*, s. 27–29 oraz 33–41; L. Höbelt, *op. cit.*, s. 85–96; M. Riedlsperger, *op. cit.*, s. 47–74; D.H. Grillmayer, *op. cit.*, s. 72–74; H. Kraus, *Untragbare Objektivität...*, s. 211–224; G. Steininger, *op. cit.*, s. 26.

³⁸ Protokół stenograficzny 2. posiedzenia Rady Narodowej Republiki Austrii 6. kadencji, 9 listopada 1949 r., s. 28: „Es liegt im höchsten staatspolitischen Interesse, dass diese Menschen

Jednocześnie dążyli do relatywizowania i zmniejszania ciężaru gatunkowego zbrodni reżimu narodowego socjalizmu poprzez zestawianie go z okresem dyktatury Engelberta Dollfussa:

Przejmując władzę w Austrii w 1938 r., narodowi socjaliści nie zastali tam żadnej demokracji. Zastąpili jedną dyktaturę inną. [...] Demokracja w Austrii obalona została w 1933 i 1934 r. Wtedy to odebrano mandaty [posłom], wtedy to uchylono konstytucję, wtedy to utworzono pierwsze obozy koncentracyjne, wtedy to po raz pierwszy w Austrii wtrącano ludzi do więzień z powodu ich przekonań³⁹,

lub nawet z systemem politycznym II Republiki:

Obecnie, szanowni Państwo, mamy w Austrii do czynienia z następującym rozwojem [sytuacji]: Najpierw podjęto próbę przejęcia władzy przez czerwony faszyzm; aby do tego nie dopuścić do władzy doszedł tzw. austrofaszyzm, który w 1938 r. przepędzony został przez brunatny faszyzm, który w 1945 r. zastąpiony został przez faszyzm koalicyjny. Lub, jeżeli nie chcą Państwo tego słowa, neodemokrację⁴⁰.

Niekiedy chwalili wręcz niektóre aspekty polityki prowadzonej przez Hitlera:

Niech się Państwo nie trzymają tych jałowych i coraz bardziej przestarzałych stereotypów, lecz przyznają, iż jeżeli w przeszłości wydarzyło się coś pozytywnego, to było to dobre. Z pewnością da się to powiedzieć o polityce rodzinnej, również w aspekcie podatkowym i zasiłkach na dzieci w tzw. Trzeciej Rzeszy⁴¹.

Publiczne głoszenie tego typu poglądów przez polityków związanych z VdU powodowało naturalnie, że partia ta z wielu stron oskarżana była o neonazistowski

– über ein Viertel unserer Bevölkerung! – unserem neugeschaffenen Österreich wieder so viel Sympathie entgegenbringen, daß jede innenpolitische Gefährdung unserer staatlichen Selbstgefälligkeit ausgeschlossen ist”.

³⁹ Protokół stenograficzny 79. posiedzenia Rady Narodowej Republiki Austrii 6. kadencji, 31 stycznia 1952 r., s. 3116: „Als im Jahre 1938 die Nationalsozialisten in Österreich die Macht ergriffen, da fand sie gar keine Demokratie mehr vor. Sie erstezen also nur eine Diktatur durch eine andere. [...] Die Demokratie ist in Österreich 1933 und 1934 abgeschafft worden. Damals wurden die Manadate aberkannt, damals wurde die Verfassung außer Kraft gesetzt, damals wurden die ersten KZ errichtet, damals wurden zum ersten Mal in Österreich Menschen ihrer Gesinnung wegen ins Gefängnis geworfen”.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 3117: „Nun, meine Damen und Herren, haben wir in Österreich folgende Entwicklung: Zuerst war der Versuch da, einen roten Faschismus in Österreich an die Macht zu bringen; um dies zu verhindern, kam der sogenannte Austrofaschismus, diesen verjagte 1938 der braune Faschismus, und diesen wieder löste 1945 der Koalitions-Faschismus ab. Oder, wenn sie das Wort nicht haben wollen, die Neodemokratie”.

⁴¹ Protokół stenograficzny 21. posiedzenia Rady Narodowej Republiki Austrii 7. kadencji, 3 grudnia 1953 r., s. 649: „Halten Sie sich also nicht an das öde Klischee immer mehr überlebter Pauschalurteile, sondern geben Sie auch zu, wenn in der Vergangenheit etwas Gutes geschehen ist, daß es gut war; und das lässt sich bei der Familienpolitik auch in steuerlicher Hinsicht und bei den Kinderbeihilfen des sog. Dritten Reiches sicherlich nicht leugnen”.

charakter. Jednakże trzeba równocześnie stwierdzić, iż – przynajmniej oficjalnie – jej program nie miał takich cech. Nie dopuszczali do tego Kraus i Reimann, którzy dobrze rozumieli, iż groziłoby to rozwiązaniem Związku przez aliantów. Nie mniej ryzyko to nie powstrzymywało części członków i zwolenników VdU – o nazistowskim rodowodzie – przed uczestnictwem w manifestacjach i uroczystościach zabarwionych brunatną ideologią.

Faktem jest, że jeszcze na przełomie lat 40. i 50. XX w. kwestie związane z położeniem byłych nazistów należały do ważkich problemów społecznych, dających możliwość zbitcia kapitału politycznego. Jednakże w kolejnych latach, gdy na skutek stopniowego znoszenia regulacji prawnych wymierzonych w byłych nazistów zaczęli oni odzyskiwać swoje prawa: polityczne, społeczne i gospodarcze, wyraźnie straciły one na znaczeniu⁴².

Konflikty wewnątrzpartyjne w VdU

Od początku swego istnienia VdU targany był silnymi wewnętrznymi konfliktami pomiędzy frakcją liberalną związaną z jego założycielami, Krausem i Reimannem, prawym skrzydłem skupiających nazistów oraz skrzydłem lewicowym.

Do pierwszej eskalacji konfliktu doszło na początku 1950 r., kiedy to władze VdU – które jeszcze rok wcześniej reprezentowały lewicowe poglądy w kwestiach społecznych – postanowiły wyraźnie zdystansować się od lewicowych partii i środowisk. Ofiarą tych wewnętrznych rozgrywek padło dwóch posłów, Josef Heger i Oskar Huemer. Pierwszy z nich, niespełna trzydziestoletni były jeńiec wojenny, który w radzieckiej niewoli złożył tzw. antyfaszystowską przysięgę (*antifaschistische Eid*), zmuszony został przez zarząd do zrzeczenia się mandatu do Rady Narodowej, pod zarzutem bycia kryptokomunistą. Drugi z nich w lutym 1950 r. mniej lub bardziej dobrowolnie opuścił szeregi Związku. Winą Huemera miało być dążenie do zainicjowania walki klas spowodowane jego komunistyczną przeszłością.

Kolejnym źródłem konfliktu była postawa prawego skrzydła partii, którego członkowie, zyskawszy na pewności siebie po zakończonym sukcesem procesie rejestracji VdU, zaczęli się uaktywniać, ukazując społeczeństwu i aliantom swe prawdziwe oblicze. Jaskrawym przykładem tego typu działań było przygotowanie przez działaczy VdU ze Styrii uroczystych obchodów letniego przesilenia słonecznego w sposób będący wiernym odwzorowaniem obchodów tego święta w czasach dyktatury narodowosocjalistycznej⁴³. Skandal ten doprowadził do rozwiązania przez rząd austriacki struktur VdU w Styrii oraz wykluczenia ze Związku jego sekretarza generalnego Gordona Golloba, prominentnego działacza z tego landu, by-

⁴² Por. R. Stäuber, *op. cit.*, s. 93–98; K. Piringer, *op. cit.*, s. 41–56; L. Höbelt, *op. cit.*, s. 97–98; M. Riedlsperger, *op. cit.*, s. 75–80 oraz 87–92; H. Kraus, *Untragbare Objektivität...*, s. 225–239, 242–246 oraz 249–257; G. Steininger, *op. cit.*, s. 26–29.

⁴³ Por. F. Draszczyk-Schönfeld, *Angriff und Abwehr: Kritische Betrachtungen zur Innenpolitik*, „Österreichische Monatshefte” 1950, nr 7/8, s. 467.

łego generała Wehrmachtu i asa lotniczego z okresu II wojny światowej. Zdaniem wielu funkcjonariuszy partyjnych przyczynił się on do zbyt dużego przesunięcia się partii w Styrii na prawo. Co więcej, liberalny zarząd partii obawiał się wręcz puczu ze strony Golloba i jego zwolenników.

„Afera Golloba” (*Fall Gollob*) była pierwszą znaczącą próbą pokazania siły przez frakcję niemiecko-narodową wewnątrz VdU. Liberalny zarząd partii nie był w stanie zneutralizować frakcji Golloba, a on sam dzięki naciskom wielu wpływowych zwolenników został po krótkim czasie na powrót przyjęty do partii.

Co więcej, wybory na przewodniczącego partii 1 października 1950 r. uświadomiły jej członkom, iż Kraus nie jest jej niekwestionowanym przywódcą. Wprawdzie został wybrany ponownie na to stanowisko, ale wygrał stosunkiem 77 do 67 z Robertem Scheuchem, przedstawicielem skrzydła niemiecko-narodowego, zaś jego zastępcami zostali Scheuch, Hartleb, Gollob i Thomas Neuirth. Wszyscy oni – poza Neuirthem – wywodzili się ze środowiska byłych nazistów. Natomiast Viktor Reumann utracił miejsce w zarządzie⁴⁴.

Mimo słabnącej pozycji w partii, również w 1951 r. Kraus zdołał powtórzyć swój sukces wyborczy z 1950 r. i został wybrany na stanowisko przewodniczącego Związku. Jednakże podczas dwóch następnych zjazdów partii – 26 października 1952 r. w Grazu oraz 16 i 17 maja 1953 r. w Wiedniu – uzyskał on jedynie stanowisko wiceprzewodniczącego VdU⁴⁵.

Wybory prezydenckie w 1951 r.

Po śmierci 31 grudnia 1950 r. prezydenta Karla Rennera, na 6 maja 1951 r. wyznaczono pierwszą turę wyborów prezydenckich. VdU wraz z SPÖ, wbrew woli ÖVP, dołożyły wszelkich starań, by wyboru głowy państwa dokonali obywatele zgodnie z nowelizacją konstytucji z 1929 r., co nie miało miejsca w przypadku elekcji dwóch poprzednich prezydentów Wilhelma Miklasa (ostatniego prezydenta I Republiki) i Karla Rennera (pierwszego prezydenta II Republiki).

Przed wyborami VdU przystąpił do negocjacji z ÖVP dotyczących wystawienia wspólnego kandydata, po których załamaniu poparł oficjalnie kandydata ponadpartyjnego, znanego i popularnego chirurga z Innsbrucka, profesora Burgharda Breitnera. W pierwszej turze uzyskał on 15,4% głosów w skali kraju. Wysokie poparcie osiągnięte przez Breitnera, szczególnie w Salzburgu (35,54% głosów), Tyrolu (23,99%) i Vorarlbergu (24,39%)⁴⁶, wskazywało z jednej strony na to, że Związek miał jeszcze do zagospodarowania potencjalny elektorat, a z drugiej

⁴⁴ Por. R. Stäuber, *op. cit.*, s. 98–105; K. Piringer, *op. cit.*, s. 56–68; L. Höbelt, *op. cit.*, s. 98–141; M. Riedlsperger, *op. cit.*, s. 80–87; G. Steininger, *op. cit.*, s. 29–30.

⁴⁵ Por. L. Höbelt, *op. cit.*, s. 279–280; M. Riedlsperger, *op. cit.*, s. 109–111 oraz 115–116; D.H. Grillmayer, *op. cit.*, s. 76–78.

⁴⁶ *Die Wahl des Bundespräsidenten am 6. und 27. Mai 1951*, Bundesministerium für Inneres, Wien 1951, s. VII–XII i 1–89.

– na brak stabilności poglądów politycznych wśród wyborców w Austrii w owym czasie. Jednakże dokładniejsza analiza wyników pierwszej rundy wyborów unaoczniała również fakt, że wielu wyborców Breitnera, oddając na niego głos, chciało jedynie zasygnalizować niezadowolenie z poczynąń koalicji rządowej w Wiedniu.

W drugiej turze wyborów Kraus poparł publicznie kandydata ÖVP, jednakże niemiecko-narodowe skrzydło Związku przeforsowało decyzję, że żaden z kandydatów nie otrzyma oficjalnego poparcia partii. W drugiej turze głosy zwolenników Breitnera rozdzieliły się równomiernie pomiędzy kandydatów socjalistów i ludowców, zaś 20% z nich nie wzięło w niej udziału⁴⁷.

Wybory do Rady Narodowej w 1953 r. i wykluczenie Fritza Stübera ze Związku

Po wyborach prezydenckich w 1951 r. przywódcy Związku doszli do wniosku, iż jedynie poszerzenie bazy wyborczej poprzez nawiązanie współpracy z innymi podmiotami będącymi w opozycji do koalicji rządowej pozwoli im na odniesienie sukcesu w kolejnej elekcji. Dlatego też do wyborów parlamentarnych w 1953 r. Związek przystąpił w ramach koalicji wyborczej z Akcją na rzecz Politycznej Odnowy (*Aktion zur politischen Erneuerung*) utworzoną przez konserwatywnych rozłamowców z ÖVP.

Kampania wyborcza w 1953 r. w znacznie mniejszym stopniu niż ta w 1949 r. koncentrowała się na kwestiach związanych z sytuacją byłych nazistów w społeczeństwie austriackim, jako że uległa ona znaczącej poprawie w ciągu poprzednich 4 lat. Program wyborczy VdU i Akcji streszczał się w sloganie: „Jedność, odnowa, Europa” (*Einigung, Erneuerung, Europa*). W hasło „odnowa” zawierało się dążenie do wprowadzenia w życie idei zawartych w znanych z poprzednich wyborów parlamentarnych hasłach: „Praworządność, czystość i wyniki ekonomiczne”⁴⁸, co pozwolić miało na osiągnięcie „jedności” pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi w kraju. Z kolei hasło „Europa” – niezbyt silnie eksponowane podczas poprzedniej elekcji do Rady Narodowej, ale obecne już w pierwszym programie Związku – wyrażało wolę większej integracji państw Starego Kontynentu.

W przeciwieństwie do poprzedniej kampanii wyborczej przed elekcją do Rady Narodowej, w 1953 r. politycy VdU – również ci najwyższego szczebla – nie ukrywali swych niemiecko-narodowych poglądów, które dobrze obrazuje stanowisko ówczesnego przewodniczącego Związku Maxa Stendebacha:

⁴⁷ Por. R. Stäuber, *op. cit.*, s. 105–107; K. Piringer, *op. cit.*, s. 69–76; L. Höbelt, *op. cit.*, s. 141–152; M. Riedlsperger, *op. cit.*, s. 92–106; H. Kraus, *op. cit.*, s. 239–242; G. Steininger, *op. cit.*, s. 30; D.H. Grillmayer, *op. cit.*, s. 78–79.

⁴⁸ Składały się na nie: poprawa sytuacji byłych nazistów, zwalczanie korupcji w aparacie państwowym oraz oparcie funkcjonowania gospodarki na fundamencie zyskowności i wydajności.

[...] gotowi na pełne zaangażowanie na rzecz Austrii, dla dobra narodu niemieckiego, dla zjednoczonej Europy⁴⁹.

Również podczas tej kampanii wyborczej VdU z dużą zawziętością atakował koalicję rządzącą, z tą tylko różnicą, iż tym razem dużo bardziej koncentrował się na zwalczaniu SPÖ niż ÖVP, gdyż liderzy Związku liczyli na możliwość stworzenia po wyborach wspólnego rządu z ludowcami, wobec wyraźnego pogorszenia się atmosfery wewnątrz koalicji.

Jednakże wszelkie kalkulacje władz VdU okazały się chybione, a wyniki wyborów były dla nich ogromnym rozczarowaniem, gdyż sojusz wyborczy Związku z Akcją zdołał uzyskać jedynie 10,9% głosów i 14 miejsc w Radzie Narodowej, co dla VdU oznaczało utratę 4 głosów w niższej izbie parlamentu, jako że 2 mandaty przypadły przedstawicielom Akcji⁵⁰.

Przyczyn pogorszenia wyniku wyborczego VdU upatrywać należy przede wszystkim w tym, że wobec – wspomnianej już wcześniej – wyraźnej poprawy sytuacji byłych nazistów w austriackim społeczeństwie, przestali oni widzieć swój interes w popieraniu VdU. W tej grupie dotyczyło to przede wszystkim robotników, którzy w znacznie większym stopniu zaczęli zwracać się w stronę SPÖ. Do głosowania na Związek zniechęcał również coraz wyraźniej rysujący się konflikt między jego skrzydłem liberalnym i niemiecko-narodowym. Oprócz tego podjęcie ścisłej współpracy z wywodzącą się z ÖVP Akcją – kojarzoną z Kościołem i klerykalizmem – odstraszyło wielu liberalnych antyklerykałów.

Wkrótce po wyborach rozpoczęły się trwające ponad miesiąc rozmowy dotyczące utworzenia tróipartyjnej koalicji – mającej składać się z ÖVP, SPÖ i VdU – zaproponowanej socjalistom przez ludowców. Jednakże wobec negatywnego stosunku do tej inicjatywy ze strony socjalistów, dużej części ludowców, jak również grupy niemiecko-narodowych działaczy Związku skupionych wokół Fritza Stübera – którego celem było obalenie współczesnego mu austriackiego systemu politycznego, a nie jego współtworzenie – negocjacje owe skazane były na porażkę.

Dodatkowym źródłem napięcia wewnątrz VdU stała się postawa Krausa, który uparcie forsował opcję współpracy z ÖVP. Czynił to nie tylko wbrew prawemu skrzydłu partii, lecz także wbrew antyklerykałom, nawet po fiasku oficjalnych rozmów koalicyjnych. Ta atmosfera i ostre podziały wewnątrz Związku zawały na przebiegu zjazdu partii w 1953 r., podczas którego Stüber próbował obalić dotychczasowego przewodniczącego Stendebacha, lansując na jego miejsce kandydaturę Fritza Ursina, związanego ze skrajnie prawicowym skrzydłem partii. Wprawdzie zamiar ten nie powiódł się, ale pozycja Stendebacha została wyraźnie nadwyrężona – uzyskał on jedynie 100 ze 144 głosów delegatów na zjazd.

⁴⁹ M. Stendebach, 1953 – *Jahr der Entscheidung*, „Die Neue Front” 1953, nr 1, s. 1: „[...] bereit zum vollen Einsatz für Österreich, für die deutsche Nation, für ein vereintes Europa”.

⁵⁰ *Die Nationalratswahlen vom 22. Februar 1953*, Bundesministerium für Inneres, Wien 1953, s. 7–66.

Pomimo tej porażki Stüber nasilił ataki na zarząd partii, szczególnie sprzeciwiając się współpracy z Akcją. Krytykę prowadził aż do 25 listopada 1953 r., kiedy to na wniosek Krausa, Reimanna i Gerharda Ebenbichlera został wraz z Ursinem wykluczony z VdU, zresztą minimalną większością głosów. Jednakże zarząd partii stanowczo odrzucał opinie, iż powodem tego rozstrzygnięcia było głoszenie przez Stübera ekstremalnie niemiecko-narodowych poglądów. Oficjalne oświadczenia podkreślały:

Akcentowanie przez dra Stübera poglądów narodowych w żadnym wypadku nie stało się powodem wszczęcia postępowania przez sąd partyjny⁵¹.

Z celowo lansowanych meldunków prasowych odnieść można fałszywe wrażenie, jakoby dr Stüber oskarżony został o szerzenie neonazistowskich poglądów. [...] Nie mamy tu do czynienia z żadnym neonazizmem, poza tym w głowach komunistów. W tych kwestiach dr Stüber podzielał poglądy zarządu partii, czego łatwo dowiedzieć można z różnych cytatów prasowych⁵².

Wynikało z nich, że powodem usunięcia Stübera z VdU była jego opozycyjna postawa w stosunku do zarządu partii, która miała przejawiać się m.in. w tym, iż:

[...] dr Stüber nie chciał dostosować się do uchwał większości i podjął próbę zdystansowania wiedeńskich struktur partii – również w oczach opinii publicznej – od struktur ogólnokrajowych Związku⁵³.

Zaostrzenie niemiecko-narodowego charakteru Związku

„Sprawa Stübera” bardzo dobitnie pokazała, jak daleki od rozwiązania był trawiący VdU od lat konflikt między liberałami a skrzydłem narodowym. Liberalny zarząd zdawał sobie sprawę z tego, że większość funkcjonariuszy partyjnych niższego i średniego szczebla, a także wielu wyborców miało poglądy niemiecko-narodowe, więc usunięcie z partii Stübera nie spotkało się z ich zrozumieniem. Dlatego

⁵¹ V. Reimann, *Dr. Stüber aus dem VdU ausgeschlossen*, „Die Neue Front” 1953, nr 48, s. 1: „Die Betonung der nationalen Linie durch Dr. Stüber ist überhaupt nicht Gegenstand des Verbandsgerichtsverfahrens gewesen”.

⁵² *Ibidem*: „Durch Zeitungsmeldungen, die bewusst lanciert wurden, konnte der falsche Eindruck entstehen, als ob Dr. Stüber wegen Neonazismus angeklagt worde wäre. [...] Es gibt keinen Neonazismus, ausser in den Köpfen der Kommunisten. Dr. Stüber dachte in seinem Innern über diese Fragen genauso wie die übrige Parteileitung, was aus verschiedenen Zitaten leicht bewiesen werden kann”.

⁵³ *Ibidem*: „[...] Dr. Stüber Mehrheitsbeschlüssen nicht fügen wollte und den Versuch unternommen hat, den Landesverband Wien auch vor der Öffentlichkeit in einen Gegensatz zum Gesamtverband zu bringen”. Por. R. Stüber, *op. cit.*, s. 116–124; M. Riedlsperger, *op. cit.*, s. 107–109 oraz 111–139; H. Kraus, *Untragbare Objektivität...*, s. 246–249; G. Steininger, *op. cit.*, s. 30–31; D.H. Grillmayer, *op. cit.*, s. 80–84.

też przywódcy partii postanowili znacznie mocniej niż dotychczas zaakcentować kwestie niemiecko-narodowe celem zaspokojenia oczekiwań prawego skrzydła Związku, a także by przeciwdziałać odplywowi jego członków i wyborców.

Dążenie to znalazło odzwierciedlenie w uchwalonym podczas zjazdu partyjnego w maju 1954 r. w Bad Aussee tzw. programie z Aussee (*Aussee Programm*)⁵⁴. Bardzo konkretnie wyartykułowało je zawarte w nim stwierdzenie:

Austria jest państwem niemieckim. Jego polityka musi służyć całemu narodowi niemieckiemu i nigdy nie może być wymierzona przeciwko innemu państwu niemieckiemu⁵⁵.

Ta demonstracja jednoznacznie niemiecko-narodowych poglądów powiązana była z wizją zjednoczenia narodów Europy:

Wspieramy integrację ludów Europy na fundamencie pełnego równouprawnienia⁵⁶.

Oprócz tego działacze VdU rozumieli niemiecko-narodowe obowiązki swej partii w następujący sposób:

VdU uprawia politykę narodową, co oznacza, iż popiera zachowanie i umacnianie narodu niemieckiego na terytorium Austrii, a przez to jego duchową i materialną pomyślność. Stąd też w następujących działaniach postrzega on „niemieckie” obowiązki Austrii:

- 1) w kulturowaniu poczucia wspólnoty wszystkich Niemców,
- 2) w nastawieniu się na szczerą i przyjacielską współpracę z Niemcami,
- 3) w hojnej polityce rodzinnej, która pozwala na powstawanie rodzin zdrowszych i posiadających więcej dzieci,
- 4) w trosce o cielesne i duchowe zdrowie młodzieży i jej wychowanie w duchu wspólnoty, samodzielności, świadomości odpowiedzialności i gotowości do ponoszenia ofiar,
- 5) w ochronie zagrożonej niemieczyny granicznej [niem. *Grenzland-Deutschtums*],
- 6) w prawnej, zawodowej i gospodarczej integracji oraz osiedlaniu Volksdeutschnów wypędzonych ze swych ojczyzn⁵⁷.

⁵⁴ *Das Aussee Programm*, „Neue Front” 1954, nr 21, s. 1.

⁵⁵ *Ibidem*: „Österreich ist ein deutscher Staat. Seine Politik muß dem gesamten deutschen Volk dienen und darf nie gegen einen anderen deutschen Staat gerichtet sein”.

⁵⁶ *Ibidem*: „Wir fordern die Einigung der europäischen Völker auf der Grundlage voller Gleichberechtigung”.

⁵⁷ *Ibidem*: „Der VdU betreibt nationale Politik, das heisst, er tritt für die Erhaltung und Festigung des deutschen Volkes im österreichischen Raum und damit für sein geistiges und materielles Wohlergehen ein. Er sieht daher die deutsche Aufgabe Österreichs in folgendem:

- 1) in der Pflege des Zusammengehörigkeitsbewusstseins aller Deutschen,
- 2) in der Ausrichtung auf eine aufrichtige, freundschaftliche Zusammenarbeit mit Deutschland,
- 3) in einer grosszügigen Familienpolitik, welche die Bildung gesunder, kinderreicher Familien fördert,
- 4) in der Sorge für die körperliche und seelische Gesundheit der Jugend und deren Erziehung zu Gemeinschaftsgeist, Selbstzucht, Verantwortungsbewusstsein und Opferbereitschaft,
- 5) in dem Schutz des bedrohten Grenzland-Deutschtums,
- 6) in der rechtlichen, beruflichen und wirtschaftlichen Eingliederung und Ansiedlung der heimatvertriebenen Volksdeutschen”.

W programie z Aussee VdU wyraził też swoje przywiązanie do wolności i społecznej gospodarki rynkowej, przy jednoczesnym sprzeciwie wobec systemu tzw. demokracji proporcjonalnej (*Proporzdemokratie*)⁵⁸, z którego czerpać profity mieli jedynie politycy dwóch „dużych” stronnictw – ÖVP i SPÖ.

Związek dążył do realizacji tego programu zarówno poprzez swych przedstawicieli w Radzie Narodowej, jak i na łamach prasy powiązanej z partią, która dużo miejsca poświęcała wszelkim zagadnieniom związanym z państwem i narodem niemieckim. Należały do nich m.in.: walka o odzyskanie przez RFN kontroli nad Saarą, los wypędzonych Volksdeutschwów, „niemiecki” problem Południowego Tyrolu, kwestia słoweńskiej mniejszości narodowej w Karyntii, bliskie związki między Austrią a RFN czy też niemiecka własność na terenie Austrii.

Jednakże wszystkie zabiegi związane z zaostrzeniem kursu niemiecko-narodowego nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, co unaocznili katastrofalne wyniki osiągnięte przez kandydatów popieranych przez Związek w 1954 r. wyborach lokalnych na poziomie gmin i landów⁵⁹, a także w wyborach do rad pracowniczych (*Betriebsrat*)⁶⁰. Spowodowane to było w dużym stopniu faktem, iż działacze VdU nie zdołali przywrócić zaufania wyborców do swej partii, od dłuższego czasu targanej silnymi konfliktami, które nie stanowiły tajemnicy dla opinii publicznej⁶¹.

Zmiana sytuacji obozu niemiecko-narodowego w Austrii w połowie lat 50. XX w.

Podpisanie 15 maja 1955 r. traktatu państwowego⁶² było momentem przełomowym w takim samym stopniu dla Republiki Austriackiej i dla członków oraz zwolenników obozu niemiecko-narodowego w tym kraju. Wydarzenie to miało dla nich dwa kompletnie przeciwstawne wymiary. Zdecydowanie negatywnym aspektem był fakt, że podpisanie tego dokumentu było postrzegane przez większość obywateli jako bezprecedensowy sukces zawdzięczany rządowi, co bezpośrednio przełożyło się na wzrost poparcia dla władzy w społeczeństwie. Sytuację obozu niemiecko-narodowego pogarszał również zapisany w traktacie zakaz zjednoczenia Austrii z Niemcami (*Anschlussverbot*), który uczynił jego dotychczasowy główny daleko- siężny cel sprzecznym z konstytucją.

⁵⁸ Problem demokracji proporcjonalnej przedstawiony został m.in. w: G. Lehmbruch, *Proporzdemokratie. Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich*, Tübingen 1967.

⁵⁹ *Die Sozialisten gewinnen überall*, „Arbeiter Zeitung” 1954, nr 243, s. 1–2.

⁶⁰ H. Hautmann, *Kommunistische Arbeiterkammer- und Betriebsrätepolitik nach 1945*, Alfred Klahr Gesellschaft. Verein zur Erforschung der Geschichte der Arbeiterbewegung, http://www.klahrgesellschaft.at/Mitteilungen/Hautmann_4_11.pdf, s. 14 [dostęp: 16.11.2014].

⁶¹ Por. R. Stäuber, *op. cit.*, s. 125–128; D.H. Grillmayer, *op. cit.*, s. 84.

⁶² *Staatsvertrag betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreich, gegeben zu Wien am 15. Mai 1955*, http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1955_152_0/1955_152_0.pdf, s. 725–745 [dostęp: 19.08.2014].

Z drugiej jednak strony, dzięki podpisaniu tego dokumentu Austriacy zaczęli czuć się swobodniej w swym kraju i bez skrępowania publicznie wyrażać swoje poglądy. Już nie musieli obawiać się interwencji ze strony przedstawicieli obcych mocarstw. Możliwość dużo swobodniejszej działalności wykorzystać chcieli również członkowie obozu niemiecko-narodowego, by doprowadzić do ogólnej transformacji swego środowiska.

Jako że porażka w wyborach do landtagów w Salzburgu, Dolnej Austrii, Vorarlbergu i Wiedniu, przeprowadzonych 17 października 1954 r., podziałała paraliżująco na zarząd VdU, który nie był w stanie podjąć żadnych kroków, by zmierzyć się z zaistniałą sytuacją, inicjatywę w obozie niemiecko-narodowym przejął Anton Reinthaller. Bez uprzedniego porozumienia ze Związkiem założył on Partię Wolnościową (*Freiheitspartei*).

Reinthaller był prominentnym działaczem NSDAP, ministrem rolnictwa w rządzie Arthura Seyssa-Inquarta, a następnie podsekretarzem w ministerstwie Rzeszy do spraw wyżywienia i rolnictwa. Po wojnie w 1950 i 1952 r. dwukrotnie skazywano go za zdradę stanu na – odpowiednio – 3 lata i 2,5 roku więzienia oraz utratę majątku.

Od samego początku swego istnienia Partia Wolnościowa głosiła wolę zjednoczenia się z VdU celem utworzenia na bazie obu stronnictw jednej partii politycznej, która reprezentowałby cały obóz niemiecko-narodowy. Wprawdzie podczas zjazdu Związku 6 lutego 1955 r. panowała zgoda co do konieczności zjednoczenia się z Partią Wolnościową, jednakże gwałtowny konflikt wywołała kwestia tego, w rękach której frakcji: liberalnej czy niemiecko-narodowej, powinno znaleźć się kierownictwo nowo utworzonej formacji politycznej. Jako że grupa skupiona wokół Krausa w dalszym ciągu dysponowała większością we władzach VdU, w partii doszło do rozłamu, w wyniku którego wielu działaczy niemiecko-narodowych, w tym przewodniczący struktur partii z Vorarlbergu, Tyrolu, Karyntii i Styrii, w sumie 44 z 148 delegatów, opuściło zjazd. Pozostali ponownie na przewodniczącego wybrali Stendebacha.

Jednakże przebieg tego zjazdu oraz odejście wielu działaczy i członków zmusiły władze VdU do zainicjowania negocjacji zjednoczeniowych z Partią Wolnościową. Pierwsza próba, podjęta w marcu 1955 r., po miesiącu zakończyła się fiaskiem, gdyż przywódcy *Freiheitspartei* chcieli otrzymać większość w zarządzie nowo utworzonej partii, natomiast przedstawiciele VdU nie zgadzali się, by jej przewodniczącym został Anton Reinthaller. Jednakże wobec postępującego rozpadu Związku – w lipcu 1955 r. opuściły go struktury z Karyntii, a następnie z Salzburga i Vorarlbergu, a niektórzy członkowie KdU prowadzili przygotowania do utworzenia klubu parlamentarnego Partii Wolnościowej w Radzie Narodowej – jego zarząd zmuszony został do powrotu do stołu rokowań. Ostatecznie rozmowy scaleniowe pomiędzy oboma ugrupowaniami zakończyły się podpisaniem porozumienia 17 października 1955 r., na mocy którego ustalono, że partie zjednoczą się i utworzą Austriacką Partię Wolnościową. W porozumieniu tym obie partie deklarowały

swe przywiązanie do takich wartości jak: społeczna wspólnota narodowa (*soziale Volksgemeinschaft*), antykolektywistyczna idea wolności, wreszcie walka z systemem partyjnym oraz omnipotentą aparaturę państwową, mających stanowić ideowe podwaliny nowej formacji politycznej. Zdecydowano również, że tymczasowe prezydium nowej partii – do czasu zjazdu założycielskiego przewidywanego na wiosnę 1956 r. – składać się będzie z: pełniącego funkcję przewodniczącego byłego narodowego socjalisty Franza Rainera oraz jego trzech zastępców: Reinthallera, Stendebacha oraz Willfrieda Gredlera. Jednocześnie obie partie opracowały i przyjęły wspólny (skrócony) program polityczny. Nie był on w żadnym wypadku bardziej radykalny niż program z Aussee. Charakteryzowało go jednak inne ujęcie „niemiecko-narodowych” zagadnień, o których mowa była jedynie w art. 2:

Czujemy się członkami społecznej wspólnoty narodowej oraz zwalczamy przejawy myślenia i działań w interesie klasowym czy też grupowym⁶³,

art. 7:

Chcemy narodowo świadomego wychowania naszej młodzieży celem kształtowania jej postaw moralnych i poczucia obowiązku w stosunku do społeczeństwa⁶⁴,

a także w art. 14:

Czujemy się członkami niemieckiej wspólnoty narodowo-kulturalnej⁶⁵.

Również art. 6, w którym mowa jest o konieczności wspierania młodych małżeństw oraz wielodzietnych rodzin będących fundamentem narodu, można interpretować jako zabarwiony niemiecko-narodowo.

W pozostałych punktach program ten skupiał się przede wszystkim na uznaniu wolności za wartość nadrzędną, poparciu dla społecznej gospodarki rynkowej oraz sprzeciwie wobec zasad tzw. demokracji proporcjonalnej w państwie i różnorodnych instytucjach⁶⁶.

Podsumowanie

W latach 1945–1955 – w ramach ogólnoswiatowego trendu określonego przez Samuela Huntingtona mianem II fali demokratyzacji⁶⁷ – zdołano zbudować w Au-

⁶³ *Kurzprogramm der „Freiheitliche Partei Österreichs” (FPÖ)*, „Die Neue Front” 1955, nr 45, s. 1: „Wir bekennen uns zur sozialen Volksgemeinschaft und bekämpfen das Denken und Handeln in Klassen und Gruppeninteressen”.

⁶⁴ *Ibidem*: „Wir wollen eine volksbewusste Erziehung unserer Jugend zu sittlicher Haltung und Pflichtbewusstsein gegenüber der Gemeinschaft”.

⁶⁵ *Ibidem*: „Wir bekennen uns zur deutschen Volks- und Kulturgemeinschaft”.

⁶⁶ Por. R. Stäuber, *op. cit.*, s. 130–131 oraz 138–144; M. Riedlsperger, *op. cit.*, s. 140–158; H. Kraus, *Untragbare Objektivität...*, s. 257–262 oraz 265–284; G. Steininger, *op. cit.*, s. 31–34; D.H. Grillmayer, *op. cit.*, s. 84–86.

⁶⁷ S.P. Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late 20th Century*, Norman 1991, s. 18–19.

stria stabilną, dobrze funkcjonującą demokrację liberalną⁶⁸ opartą niewątpliwie na „czterech wolnościach Roosevelta”⁶⁹: wolności słowa⁷⁰, wolności wyznania⁷¹, wolności od biedy i wolność od strachu⁷².

Stało się to możliwe dzięki kilku czynnikom. Przede wszystkim dlatego, iż przywódcy dwóch największych stronnictw politycznych, ÖVP i SPÖ, pomni tragicznych konsekwencji, jakie przyniosła „likwidacja demokracji” w przedwojennej Austrii, zdecydowali się – w poczuciu odpowiedzialności za ojczyznę – przełamać dzielące ich bariery. W duchu sztuki kompromisu – rozwiniętej jeszcze w czasach monarchii Habsburgów, pozwalającej zapewnić harmonię społeczną – nawiązali konstruktywną współpracę celem osiągnięcia społecznego konsensusu, wdrożenia modelu państwa opiekuńczego, zapewnienia dobrobytu obywatelom oraz realizacji polityki pełnego zatrudnienia⁷³. Kolejnym czynnikiem sprzyjającym budowie demokracji liberalnej w powojennej Austrii był fakt, iż nazizm w tym kraju był bardzo płytko zakorzeniony, w związku z czym większość członków partii nazistowskiej w Austrii wstąpiła w szeregi NSDAP zapewne nie z powodów ideowych, lecz ze względów koniunkturalnych, chcąc poprawić swą pozycję w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym. Innym ważnym aspektem było to, że w latach powojennych wśród obywateli Austrii umocniło i rozszerzyło się poczucie, iż chociaż Austriacy są składową częścią narodu niemieckiego jako wielkiej wspólnoty językowej i kulturowej, to przecież stanowią odrębny, austriacki naród polityczny, posiadający własne tradycje państwowe i własne suwerenne państwo z ustrojem konstytucyjnym, demokratyczno-liberalnym i z własnym integralnym terytorium. Jak sądzę, takie przekonania i poczucia doprowadziły do radykalnego spadku liczby zwolenników zjednoczenia z Niemcami⁷⁴. Istotną kwestią był również fakt, iż przeważająca część terytorium Austrii w latach 1945–1955 znalazła się pod okupacją trzech mocarstw zachodnich, będących dojrzałymi demokracjami liberalnymi, które dążyły do przeszczepienia na grunt austriacki własnych do-

⁶⁸ Zob. np. *Democracy Ranking 2014 (Scores)*, The Democracy Ranking of the Quality of Democracy, http://democracyranking.org/wordpress/ranking/2014/data/Scores_of_the_Democracy_Ranking_2014_a4.pdf, s. 1–3, [dostęp: 01.03.2015].

⁶⁹ *Franklin D. Roosevelt's „Four freedoms speech” Annual Message to Congress on the State of the Union: 01/06/1941*, Franklin D. Roosevelt Presidential Library and Museum, <http://www.fdrlibrary.marist.edu/pdfs/fftext.pdf>, s. 1–8 [dostęp: 01.03.2015].

⁷⁰ Zob. np. *World Press Freedom Index 2014*, Reporters Without Borders, http://rsf.org/index2014/data/index2014_en.pdf, s. 30 [dostęp: 01.03.2015].

⁷¹ Zob. np. *International Religious Freedom Report for 2013. Austria*, U.S. Department of State, <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2013&dliid=222189#wrapper> [dostęp: 1.03.2015].

⁷² Zob. np. *The 2013 Human Development Report, The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*, United Nations Development Programme, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf, s. 144 [dostęp: 13.06.2014].

⁷³ Por. J. Bacher, *The Collapse of the Austro-Hungarian Empire*, [w:] *Separatism. Democracy and Disintegration*, red. M. Spencer, Lanham–Oxford 1998, s. 114.

⁷⁴ Por. A. Romejko, *Przemiany austriackiej tożsamości narodowej*, http://www.romejko.edu.pl/content/pdf/08_romejko_przem_austr_tozsam.pdf, s. 283–286 [dostęp: 15.04.2015].

świadczeń ustrojowych, jednocześnie za wszelką cenę, starając się neutralizować wpływy czwartego okupanta – ZSRR.

Równocześnie należy stwierdzić, iż inicjatywa polityczna podjęta przez Krausa i Reimanna odniosła niewątpliwie sukces, gdyż przedstawiciele byłych nazistów na trwale zaistnieli na austriackiej scenie politycznej. Wprawdzie VdU – od początku swego istnienia trawiony poważnym konfliktem pomiędzy skrzydłem narodowym i skrzydłem liberalnym – po 7 latach uległ dezintegracji i połączył się z Partią Wolnościową, tworząc FPÖ, jednakże jego następczyni nie tylko regularnie od 1956 r. zdobywa mandaty w parlamencie⁷⁵, lecz również dwa razy weszła w skład koalicji rządowej⁷⁶, a w 2014 r. cieszyła się poparciem ok. 25% społeczeństwa austriackiego⁷⁷.

Z drugiej jednak strony, charakter dzisiejszej FPÖ, jej radykalna, populistyczna, antyimigracyjna⁷⁸ i eurosceptyczna⁷⁹ retoryka, w żaden sposób nie odzwierciedla wizji tych dwóch dziennikarzy. Chcieli oni bowiem nie tylko włączyć do oficjalnego życia politycznego kraju byłych członków i zwolenników NSDAP, ale przede wszystkim stworzyć otwartą na różne środowiska liberalno-wolnościową centroprawicową partię polityczną. Jej powstanie miało pozwolić na uzdrowienie austriackiej sceny politycznej zdominowanej przez ÖVP i SPÖ.

The process of engaging former Nazi party members in the establishment of a liberal democracy in Austria

Due to denazification regulations in the first years after World War II, former Nazi party members were excluded from any form of official political life in the reborn republic. Therefore, to break that isolation, they decided to team up with two liberal journalists, Herbert Kraus and Viktor Reimann, who advocated lifting any restrictors targeted at this social group mainly to prevent the growth of their hostility towards the reborn republic and to facilitate reconciliation between victims of the Third Reich and their oppressors. Finally, in 1949 the party Federation of Independents (VdU) under leadership of Kraus was founded. One of its main goal was to represent the interests of former Nazis. The party managed to win seats in National Council, but soon after its foundation, an internal conflict between liberals and German nationalists began. That undermined its position severely. In consequence, in 1956 VdU merged with Freedom Party, which led to the establishment of a right-wing populist party Freedom Party of Austria (FPÖ). Until today FPÖ plays an important role in the Austrian political life.

Key words: Federation of Independents, Freedom Party of Austria, denazification, third camp

⁷⁵ *Nationalratswahl, Historischer Rückblick*, Bundesministerium für Inneres, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/NRW_History.aspx [dostęp: 13.11.2014].

⁷⁶ *Kanzler und Regierungen...*

⁷⁷ *Umfrage: Opposition überholt Regierung*, Tageszeitung Österreich, <http://www.oe24.at/oesterreich/politik/Umfrage-Opposition-ueberholt-Regierung/151246121> [dostęp: 13.11.2014].

⁷⁸ Por. *Austria's Freedom Party sees vote rise*, BBC, <http://www.bbc.com/news/blogs-eu-27572494> [dostęp: 13.11.2014].

⁷⁹ Por. *ibidem*.